

Д.М. Скільський

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

ІЛЮСТРОВАНА

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України*

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН

Богдан

УДК 93:37.013
ББК 74.03Укр
С 42

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів
(лист №1/11-4210 від 26.05.2011 р.)*

Скільський Д.М.

С 42 Історія української педагогіки. Ілюстрований навч. посібник / Д.М. Скільський. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2012. — 340 с.

ISBN 978-966-10-2560-7

Посібник висвітлює найбільш суттєві аспекти історії практичної і теоретичної педагогіки України у відповідності з програмою «Історія педагогіки» для вищих педагогічних навчальних закладів. Текст книжки вперше широко ілюстровано фотографіями, малюнками, структурно-логічними схемами, уривками з педагогічних творів та документів, вказано на взаємозв'язки української й зарубіжної педагогіки. Посібник адресовано студентам вищих педагогічних навчальних закладів, працівникам освітньої галузі та всім, хто цікавиться історією української школи й педагогіки.

УДК 93:37.013
ББК 74.03Укр

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-2560-7

© Навчальна книга — Богдан,
майнові права, 2012

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. Виховання, школа і педагогічна теорія в Україні з давніх часів по XV ст.

1. Виховання молодого покоління на теренах України в дохристиянський період. Українська етнопедагогіка	8
2. Виховання та освіта в Київській державі.	11
3. Пам'ятки педагогічної літератури Київської держави.	19
4. Шкільництво і педагогічна думка на українських землях у XIII-XV ст.	25
Література	34
Питання для самоконтролю	35

РОЗДІЛ II. Шкільництво і педагогічна думка в період українського Відродження (XVI-XVII ст.)

1. Українські культурно-освітні осередки. Острозька слов'яно-греко-латинська академія.	38
2. Просвітницька діяльність українських братств і братських шкіл.	43
3. Києво-Могилянська академія	47
4. Українське книгодрукування.	52
5. Педагогічна теорія України XVI-XVII ст.	58
Література	71
Питання для самоконтролю	73

РОЗДІЛ III. Шкільництво і педагогіка України у XVIII ст.

1. Характеристика освіти і педагогіки України XVIII ст.	76
2. Педагогічна думка України XVIII ст.	84
Література	97
Питання для самоконтролю	98

РОЗДІЛ IV. Освіта й педагогічна думка України в першій половині XIX століття

1. Характеристика освітньої справи в підросійській Україні. ... 102
2. Шкільництво і педагогіка південнозахідної України..... 108
3. Педагогічні ідеї Т.Г. Шевченка. 114
4. Освітня діяльність і педагогічні погляди О.В. Духновича. 126
5. Просвітницька діяльність і педагогічні ідеї Ю.А. Федьковича. 138
- Література 144
- Питання для самоконтролю 145

РОЗДІЛ V. Педагогічна теорія К. Д. Ушинського

1. Життя і педагогічна діяльність К. Ушинського..... 148
2. К. Ушинський про народне (національне) виховання. 152
3. Дидактичні погляди К. Ушинського. 155
4. К. Ушинський про гармонійне виховання..... 161
5. К. Ушинський про дошкільне та сімейне виховання. 167
6. Учитель та його підготовка в педагогіці К. Ушинського.... 170
- Література 174
- Питання для самоконтролю. 175

РОЗДІЛ VI. Шкільництво і педагогіка України 2-ї пол. XIX — поч. XX ст.

1. Характеристика освітньої справи в підросійській Україні 178
2. Шкільництво південнозахідної України 183
3. Педагогічна думка України другої пол. XIX — поч. XX ст. 188
- Література 223
- Питання для самоконтролю 225

РОЗДІЛ VII. Освіта й педагогічна думка України в першій чверті XX ст.

1. Розвиток освіти та національного шкільництва..... 228
2. Створення та розбудова шкільництва в умовах радянського ладу..... 231
3. Педагогічна наука..... 236
4. Педагогічна діяльність та науково-теоретична творчість С. Русової. 240
5. Педагогічні погляди С.Русової..... 244
6. Практична і теоретична педагогічна діяльність Г.Г. Ващенко..... 248
7. Педагогічне вчення Г. Ващенко. 251
- Література..... 255
- Питання для самоконтролю 256

РОЗДІЛ VIII. Педагогічна теорія А.С. Макаренка

1. Практична і теоретична педагогічна діяльність А. Макаренка. 260
2. А. Макаренко про виховання особистості в колективі..... 264
3. Трудове виховання, поєднання навчання з продуктивною працею. 269
4. Макаренко про родинне виховання. 272
- Література..... 279
- Питання для самоконтролю 280

РОЗДІЛ IX. Педагогічна теорія В.О. Сухомлинського

1. Практична і теоретична педагогічна діяльність В. Сухомлинського. 284
2. В. Сухомлинський про гармонійне і всебічне виховання. ... 289
3. В.Сухомлинський про колективне виховання школярів. .. 304
4. В. Сухомлинський про сімейне виховання..... 308

5. Особа вчителя у творах В.Сухомлинського.....	312
Література.....	316
Питання для самоконтролю.....	317

РОЗДІЛ X. Українська школа й педагогіка 30-80-х років XX ст.

1. Українське шкільництво і педагогіка 30-40-х років.....	320
2. Школа і педагогіка України в 50-60 роки XX ст.....	324
3. Українське шкільництво і педагогіка періоду застою (70-80 рр. XX ст.).....	329
Література.....	334
Питання для самоконтролю.....	335

РОЗДІЛ I

Виховання, школа і педагогічна теорія в Україні з давніх часів по XV століття

- 1. Виховання молодого покоління на теренах України в дохристиянський період. Українська етнопедагогіка.**
- 2. Виховання та освіта в Київській державі.**
- 3. Пам'ятки педагогічної літератури Київської держави.**
- 4. Шкільництво і педагогічна думка на українських землях у XIII-XV ст.**

Література.

Питання для самоконтролю.

1. Виховання молодого покоління на теренах України в дохристиянський період. Українська етнопедагогіка

Понад 6 тисяч років тому праукраїнці створили унікальну землеробську цивілізацію під назвою Трипільська культура (епоха міді). Її відкрив у кінці XIX ст. видатний археолог Вікентій Хвойка, внаслідок археологічних розкопок у селах Халеп'я, Трипілля та інших населених пунктах Київщини й Черкащини. Трипільська культура поширилася також на інші регіони України, зокрема західне Поділля, про що свідчить відкриття першого і єдиного в світі підземного музею в печері «Вертеба» на Борщівщині. Археологи виявили залишки поселень, різноманітних дерев'яних і металевих предметів, глиняних виробів різної конфігурації господарського вжитку, прикраси, а також дитячі іграшки, які засвідчують турботу трипільців про їхнє виховання.

Праукраїнці, як і інші племена, в своєму розвитку пройшли певні періоди первісного розвитку, зокрема період родового ладу та його етапи материнського і батьківського роду. На етапі матриархату в умовах полігамної сім'ї, коли діти належали всьому родові, вони до 5-6 років виховувалися при матері. Після досягнення названого віку хлопців переводили у чоловічі житла, а дівчат — у жіночі, де вони виховувалися старшими братами і сестрами по матері. На етапі патріархату виникають найперші ще дуже недосконалі й примітивні виховні заклади, так звані будинки молоді.

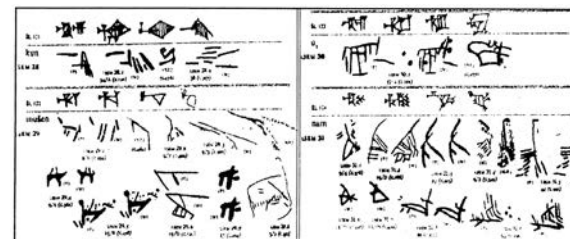
Оскільки праукраїнці споконвіку були вправними землеробами, то діти з ранніх років залучалися до конкретних посильних видів землеробської праці під опікою дорослих. Це зумовило мету виховання, яка зводилася до вироблення в дітей трудових умінь, усталених способів поведінки, релігійності, ознайомлення з народними звичаями, обрядами, а також підготовки мужнього воїна — захисника рідної землі. Ідеологічною основою виховання юних поколінь була язичницька релігія, основою якої був культ природи, культ предків.

У процесі виховання використовувалися різні засоби впливу на дітей і насамперед етнопедагогіка, яка охоплювала коліскові пісні, ігри, казки, легенди, приказки, прислів'я, загадки, хороводи тощо, тобто все те, що складає народні способи формування людської особистості, які містили корис-

ні настанови, поради, застереження, норми і правила поведінки. У будинках молоді, які влаштовувалися окремо для хлопців і дівчат, найбільш умудрені досвідом й знаючі члени роду навчали підлітків певних прийомів землеробської праці, догляду за тваринами, рибальства, полювання, виготовлення найпростіших знарядь праці, одяжі, посуду, зброї, військових дій, ознайомлювали їх з родовими традиціями, заповідями предків, моральними нормами, народними звичаями, обрядами, легендами, казками, іграми тощо. Після досягнення підлітком певного віку, набуття ним соціального досвіду, певних трудових умінь він проходив ритуал ініціації, тобто посвячення в повноцінні члени роду.

Писемність у її найпростіших, примітивних формах здавна існувала в праукраїнців. Свідченням цього є стародавнє піктографічне письмо з давнього язичницького святилища Кам'яної Могили.

Дослідниками знайдено чотири різновиди трипільських літер, які з часом поступово вдосконалювалися, від небагатьох примітивних зображень-малюнків до більшої їх кількості з

1. Піктографічне письмо з Кам'яної Могили

чіткими обрисами букв. Оскільки існували абетки, то, очевидно, була можливість передачі з їхньою допомогою певної інформації між людьми, а також спосіб засвоєння грамоти окремими схильними до цього представниками молоді.

Про своєрідне письмо праукраїнців засвідчує болгарський письменник Чорноризець Храбр у своєму творі «Про письменна». Він зазначав, що одне з племен праукраїнців користувалося своєрідними «рисками і зарубками» для письма і рахунку. Археологи виявили дві посудини — чашу і збан, — на яких «рисками і зарубками» зображено хліборобський календар IV ст.

З IX ст. давні українці користувалися більш досконалим письмом,

А, Б, В, Г, Д, Е, Ж, З, И, К, Л, М,
Н, О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш

2. Азбука Софійського собору

1. Характеристика освітньої справи в підросійській Україні

а) Стан початкової освіти.

Про стан початкової освіти більшої частини України, що входила до складу Росії (9 губерній з 23,5 млн. населення) свідчать конкретні дані. В 1856 р. працювало 1320 початкових шкіл різних типів, у яких навчалось близько 67 тис. учнів. Майже 98% дітей шкільного віку не були охоплені навчанням у початкових школах.

Російський царизм не визнавав національної самобутності українського народу, знищував його національну культуру, здійснював насильницьку русифікацію, розглядаючи українську мову як «зіпсований полонізмами діалект» російської мови. У 1863 р. міністр внутрішніх справ Росії затвердив сумнозвісний циркуляр, в якому наголошувалося, що «не було, немає і бути не може» української мови. Ним заборонялося випускати навчальні посібники та книжки для «початкового читання» українською мовою. Навчання в народних школах було важким та неефективним, бо вчили «дітей не українською мовою, котрою вони дома говорять і котру одну тільки добре розуміють»*.

У середині 60-х рр. XIX ст. в Росії проведено освітню реформу, яка стосувалася і підросійської України. «Положенням про початкові народні училища» (1864 р.) започатковано новий тип початкової школи — народне училище. Створено також керівні органи управління освітою — повітові й губернські училищні ради.

136. Початкова сільська школа 60-х рр. XIX ст.

У початкових народних училищах дозволялося спільне навчання дітей обох статей, працювати вчителями в них жінкам. Відкривати народні школи мали право громадські організації, товариства, земства, приватні особи тощо.

Значну роль у розвитку шкільної освіти віді-

* Грушевський М. Про українську мову і українську школу. Передрук. — К.: Веселка, 1991. — С.15.

гравали земства — органи місцевого господарського самоврядування, створені в 6-ти губерніях підросійської України. Земства мали право відкривати й утримувати початкові школи, які називалися земськими. Земські школи були кращими серед початкових шкіл. Зміст навчання у них був дещо ширшим, ніж у інших початкових школах. Окрім читання, письма, лічби, закону Божого та співу, учні отримували елементарні знання з історії, географії, природознавства. Земства чимало робили корисного в справі підвищення рівня грамотності населення. Костянтиноградське земство (Полтавщина) навіть розробляло план загальної освіти. Найбільше земських шкіл відкрито в південних повітах: Бердянському (151), Херсонському (123), Мелітопольському (112). У земських губерніях рівень грамотності становив понад 20%, а в не земських — всього 15,9% (1897 р.).

З ініціативи передових українських інтелігентів відкривалися недільні школи, «де можна було вчитися вечорами та неділями робітникам та слугам неписьменним». Перша з них заснована в Полтаві (1858 р.) для хлопців та дорослих чоловіків від 6-8 до 50 років.

137. Недільна школа

Окрім неділі, заняття у школі проводилися щоденно від 17.30 до 18.30 годин. Викладачі й студенти університету Св. Володимира відкрили недільну школу в Києві. Незабаром в Україні було засновано 111 недільних шкіл. Вони відкривалися на пожертвування, уряд не виділяв для них жодних коштів. Учителями працювали передові інтелігенти безоплатно. Колоніальні власті перешкоджали діяльності недільних шкіл, переслідували їх учителів, вважаючи ці школи розсадниками шкідливих думок, і заборонили їх (1862 р.).

За словами М. Грушевського, українці «брались до поширення освіти між народом: упоминались за тим, щоб наука була в школі на мові українській — рідній, для дитини зрозумілій, аби така наука була легка й корисна». Всупереч заборонам передові земства неодноразово зверталися до уряду за дозволом запровадити в школи рідну українську мову. Кращі українські вчителі інколи й неле-

Література

- Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. — Кн.2: Навч.посібник / За ред. О.В. Сухомлинської — К.: Либідь, 2005. — 552 с.
- Коляска І.В. Освіта в Радянській Україні. — Торонто, 1970. — 246 с.
- Стельмахович М. Народна педагогіка. — К.: Рад. школа, 1985. — 312 с.
- Сірополко С. Історія освіти в Україні. — К.: Наукова думка, 2001. — 912 с.
- Дзюба І.М. Інтернаціоналізм чи русифікація? — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. — 336 с.
- Гриценко М. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917-1965). — К.: Рад. школа, 1966. — 260 с.
- Гриценко М. Народна освіта в західних областях Української РСР. — К.: Рад. школа, 1960. — 143 с.
- Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки // Історія української школи і педагогіки. Хрестоматія / Упоряд. О.О. Любар. — К.: Знання, 2003. — С. 496.
- Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки про народну освіту // Там само. — С. 496-509.
- Статут середньої загальноосвітньої школи // Там само. — С. 509-510.
- Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи // Там само. — С. 511-513.
- Концепція національної системи освіти // Там само. — С. 721-733.
- Скільський Д.М. Проблема виховання у «Щоденнику» О. Довженка // Історія і сучасність педагогічної освіти в Україні: У 2-х ч. — Ч.1. — Глухів, 1994. — С. 73-74.
- Скільський Д.М. Основні засоби національно-патріотичного виховання // Педагогіка єдиного і цілісного миру. — Рівне, 1995. — С. 51-53.

Питання для самоконтролю

1. Чому комуністично-більшовицький режим ліквідував українську національну освітню специфіку, створювану націонал-комуністами в 20-ті роки?
2. Які компартійні постанови з питань освіти були прийняті в 30-ті роки та в чому полягає їх сутність?
3. За чією вказівкою й на яких принципах базувалися виховання і освіта в школах Української РСР та яким було завдання комуністично-авторитарної педагогіки?
4. Якою була в УРСР мережа шкіл, кількість учнів і вчителів у них (1940-41 н.р.), як вона змінилася у роки війни та які нововведення мали місце в шкільництві після звільнення української території від завойовників?
5. Чому в післявоєнний період зверталася головна увага на розвиток 7-річного навчання та коли було прийняте рішення про перехід до загальної обов'язкової 7-річної освіти?
6. З якою метою і коли було засновано новий тип загальноосвітньої школи та в чому полягають особливості її роботи?
7. Якою стала освітня система з прийняттям закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в УРСР»?
8. Чому 11-річна загальноосвітня середня школа та обов'язкова професійна підготовка учнів через виробниче навчання довго не проіснували?
9. Якою була в УРСР мережа загальноосвітніх шкіл, середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, з якою кількістю учнів і студентів, скільки останніх припадало на 10 тис. населення (1967 р.)?
10. Якою мовою здійснювалося викладання у більшості середніх спеціальних та вищих навчальних закладах, професійних школах, готувалися і захищалися дисертації?
11. Які і скільки середніх спеціальних навчальних закладів готували кваліфіковані кадри для загальноосвітніх шкіл та органів народної освіти, скільки учнів та студентів в них навчалось?

Навчальне видання

СКІЛЬСЬКИЙ Дмитро Михайлович

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

Ілюстрований навчальний посібник

Рекомендовано Міністерством освіти і науки
молоді та спорту України

Головний редактор *Богдан Будний*

Редактор *Марія Козяр*

Обкладинка *Володимира Басалиги*

Комп'ютерна верстка *Нелі Домарецької*

Підписано до друку 28.02.2012. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times. Умовн. друк. арк. 19,76. Умовн. фарбо-відб. 19,76.

Видавництво «Навчальна книга — Богдан»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК №370 від 21.03.2001 р.

Навчальна книга — Богдан, а/с 529,
просп. С. Бандери, 34а, м.Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 43-00-46; 25-18-09
publishing@budny.te.ua www.bohdan-books.com

ISBN 978-966-10-2560-7

9 789661 025607